

Всесвітня історія. Міжнародні відносини World History. International relations

UDC 94(4) «1492/1914» 32(019) 343.341

DOI 10.2518/2307-7778.19.2.7

Дмитро ПОМАЗАН

аспірант, кафедри історії, археології та філософії Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького, вул. Гетьманська, 20, Україна, Мелітополь, 72300 (kartezis16@gmail.com)

Dmytro POMAZAN

Postgraduate, department of History, Archeology and Philosophy Melitopol State Pedagogical University B. Khmelnytsky, st. Hetman Ukraine, Melitopol 72300 (kartezis16@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4342-130X>

ВПЛИВ СТАРОЄГИПЕТСЬКОЇ САКРАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ НА АКТИВІЗАЦІЮ ДІЯЛЬНОСТІ ЕЗОТЕРИЧНИХ ТАЄМНИХ ТОВАРИСТВ АНГЛІЇ ХІХ СТ.

Анотація. Мета дослідження – розкриття староегипетської сакральної моделі та історії єгиптології як науки в контексті впливу на активізацію та становлення езотеричних таємних організацій, на території Англії ХІХ ст. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму та наукової об'єктивності. Крім загальнонаукових методів: аналізу, синтезу, індукції та дедукції, у дослідженні були використані спеціально-історичні методи: історико-порівняльний та історико-типологічний метод, а також, для комплексного вивчення езотеризму, як релігійного компонента суспільства, був залучений міждисциплінарний метод симпатичного емпіризму. **Наукова новизна** полягає у постановці та розробці теми як самостійної й цілісної дослідницької проблеми. Водночас, в історіографії езотеричних таємних товариств Західної Європи епохи Нового часу, роль єгиптології в активізації езотеричного руху практично не розкрита. **Висновки.** Проаналізовані факти дозволяють встановити, чіткий зв'язок між розвитком єгиптології та становленням езотеричних таємних товариств на території Англії. Доволі ґрунтовно це продемонстровано у фактах збільшення серед езотеричних організацій назв, пов'язаних зі староегипетською міфологією, залучення до товариств ініціативних практик єгипетського характеру та ритуальних систем, що було б неможливо без єгиптології, як науки.

Ключові слова: Англія, суспільство, єгиптологія, наука, таємні товариства, езотеризм, релігія.

THE INFLUENCE OF THE ANCIENT EGYPTIAN SACRED PARADIGM ON THE ACTIVATION OF THE ESOTERICAL SECRET SOCIETIES OF ENGLAND OF THE XIX C.

Annotation. The purpose of the study is the disclosure of the ancient Egyptian sacred model and the history of Egyptology, as a science, in the context of the influence on the activation and establishment of esoteric secret organizations in England of the XIX century. **The research methodology** is based on the principles of historicism and scientific objectivity. In addition to general scientific methods: analysis, synthesis, induction and deduction, special historical methods were used in the study: the historical-comparative and historical-typological method, as well as for the comprehensive study of esotericism, as a religious component of society, the interdisciplinary method of empiric empiricism was used. **The scientific novelty** of the selected question lies primarily in the formulation and development of the topic as an independent and holistic research problem. At the same time, in the historiography of the esoteric secret societies of Western Europe of the New Age, the role of Egyptology in activating the esoteric movement is almost not disclosed. **Findings.** The facts analysed make it possible to establish a clear connection between the development of Egyptology and the formation of esoteric secret societies in England. Quite fundamentally, this was demonstrated in the facts of the increase in names among esoteric organizations, allegedly associated with ancient Egyptian mythology, the attraction of initiative practices of an Egyptian nature and ritual systems to societies, it would be impossible without Egyptology, as a science.

Key words: *England, society, Egyptology, science, secret societies, esotericism, religion.*

Актуальність поставленої теми, зумовлена тим, що вона не достатньо розкрита в історіографії езотеричних таємних товариств Західної Європи. Більшість дослідників розглядає вплив староегипетської сакральної моделі та египтології на езотеричний рух Англії XIX ст., в контексті культурного явища, а не чинника активізації езотеричних орденів. Метою статі – є розкриття історії впливу египтології, як науки, на активізацію езотеричних таємних товариств на території Англії у XIX ст. Методологічні засади дослідження сформовані за принципами історизму та наукової об'єктивності. Крім загальнонаукових методів: аналізу, синтезу, індукції та дедукції, у дослідженні були використані спеціально-історичні методи: історико-порівняльний та історико-типологічний метод, а також, для комплексного вивчення поставленої теми був залучений міждисциплінарний метод симпатичного емпіризму.

Історіографічна база представленої теми в основному представлена роботами англійських та американських дослідників «західного езотеризму». Однією із таких є книга Алекс Оуен «The Place of Enchantment British Occultism and the Culture of the Modern» (Owen, 2004). Монографія відрізняється, від двох попередніх робіт тим, що присвячена більш вузькій темі. Автор розглядає роль окультизму в культурній парадигмі сучасної Британії. Незважаючи на культурологічний зміст дослідження, А. Оуен розглядає питання окультизму з врахуванням принципів об'єктивного історизму. Питання впливу на езотеричні товариства староегипетської культури та египтології, як науки, розкрито доволі послідовно. Завдяки локалізованим географічним межах, з'являється можливість більш змістового дослідження египтології саме на території Англії (Owen, 2004, p. 28, 53).

Іншою роботою, у якій піднімається питання впливу египтології на езотеричні таємні організації є монографія Хенріка Богдана «Western Esotericism and Rituals of Initiation» (Bogdan, 2007). У ній автор торкається дуже широкого спектру питань пов'язаних з європейською езотеричною традицією. Одним з таких питань є староегипетська ритуальна традиція, яку автор послідовно аналізує в географічних межах Західної Європи, епохи Нового часу. Х. Богдан, приділяє багато уваги, розкриттю питання розвитку та становленню египетської ініціативної традиції в різних езотеричних товариствах (Bogdan, 2007, p. 100–102, 135).

Схожою за змістом та структурою, є інша монографія, британського історика Ніколаса Гудрика-Кларка, під назвою «The Western Esoteric Traditions A Historical Introduction» (Goodrick-Clarke, 2008). Автор розкриває значну низку питань пов'язаних з езотеричною традицією Західної Європи. У праці зв'язку староегипетської культури та західного езотеризму приділяється багато уваги. Висвітлено староегипетську культуру, як головний базис всієї традиції езотеричного руху на території Європи (Goodrick-Clarke, 2008, p. 16–17). Певна увага приділена ролі египтології, як науки в формуванні теоретичної основи, для езотеричних таємних товариств Англії (Goodrick-Clarke, 2008, p. 198).

Виклад основного матеріалу. Англія XIX ст. була дуже популярна серед представників різних езотеричних рухів. Цей період в історіографії таємних товариств частіше називають як «магічне відродження». Це демонструє той факт, що наприкінці XIX ст. кількість езотеричних організацій, на території Англії перевищувала десяток. Цей показник вважається найбільшим серед країн Західної Європи (Walters, 2007).

Доречно зазначити, що такий складний процес, як «магічне відродження», мав дуже складний історичний бекграунд. Активізація езотеричних таємних товариств та зростання популярності езотеризму в цілому, мали доволі широкий спектр суспільних передумов. У свою чергу, передумови, склалися з культурних, соціальних, політичних та інших чинників, які сприяли бурхливому розвитку езотеричної традиції на території Англії XIX ст. (Owen, 2004, p. 26–28). Одним із чинників був розвиток науки та популяризація наукової думки у англійському суспільстві (Butler, 2011, p. 1).

Систематизація та академічний підхід до знань були ключовими тенденціями наукової думки XIX ст. Це торкнулося і такої спеціальної історичної науки, як єгиптологія. Єгиптологія – це наука, що досліджує стародавній Єгипет, включаючи в себе економічні, політичні та сакральні аспекти (Tomsinov, 2004, p. 9).

Єгиптологія, як наука, пройшла довгий шлях свого становлення у європейському науковому просторі. Станом на XVIII ст. популярність староегипетської культури була значною, але дослідження Єгипту відбувалися завдяки мандрівникам, які фіксували певну інформацію під час подорожей. Наприклад, у Англії, це був мандрівник Річард Покок, який у 1737–1738 рр. вивчав староегипетські монументи і у 1745 р. видав три томи своєї роботи, де описав найвидатніші пам'ятники стародавнього Єгипту (Tomsinov, 2004, p. 9). Англія, була одна із найперших країн, у якій дослідження Єгипту набувало професійних засад. Це демонструє той факт, що у 1741 р., в Лондоні Уільям Стюклей відкрив «Єгипетське Товариство», яке займалося дослідженням стародавнього Єгипту (Tomsinov, 2004, p. 113).

Для об'єктивного висвітлення історичного процесу, необхідно зауважити, що розвиток єгиптології проходив, на усій території Європи. Найбільший внесок в початок академічного вивчення стародавнього Єгипту зробила Франція, а якщо бути точнішим – військова експедиція Наполеона Бонапарта 1798 р., який разом із військовими узяв до Єгипту 167 вчених різної спрямованості (Tomsinov, 2004, p. 94–95). 22 серпня 1798 р., за наказом Наполеона створено «Інститут Єгипту», сформований переважно із французьких вчених, для дослідження «Стародавнього Єгипту» (Tomsinov, 2004, p. 96–97).

Найвищого рівня розвитку єгиптологія досягнула у XIX ст. (Tomsinov, 2004, p. 88). Незважаючи на значні досягнення французів у академічному дослідженні Єгипту, саме Англія змогла стати лідером у розвитку єгиптології. Цьому сприяли певні глобальні чинники. По-перше, англійці отримали значну частину, археологічних знахідок французької експедиції у Єгипті, після капітуляції військ Наполеона у 1801 р. (Tomsinov, 2004, p. 102–103). По-друге, Англія отримала розетський камінь, саме завдяки символам цього монументу, вдалося зробити точний переклад староегипетських ієрогліфів (Tomsinov, 2004, p. 104). По-третє, залучення, до дослідження значної кількості вчених, серед яких був видатний природознавець Томас Юнг, який вивчав не тільки фізичні явища, але й стародавні мови (Tomsinov, 2004, p. 119–122). Англійські вчені, працювали не тільки з отриманими археологічними знахідками упродовж XIX ст., дослідники проводили наукові експедиції та досліджували різні аспекти староегипетської культури, що демонструвала значну популярність єгиптології (Tomsinov, 2004, p. 199).

На території Англії, крім складних соціально-політичних процесів, які активно трансформували суспільство, зміни одночасно відбувалися і в релігійній парадигмі тодішньої Британії. «Магічне відродження», яке фактично змінило релігійну модель на території Англії, призвело до масової популяризації окультних ідей та становлення значної кількості езотеричних таємних організацій (Owen, 2004, p. 4). Важливою складовою підвищення інтересу до езотеризму та розбудови окультних груп слугували староегипетські та античні джерела, які активно використовувалися для створення ідейного наповнення нової сакральної концепції. Найбільший вплив на езотеричні ідеї належать саме староегипетській магічно-релігійній традиції, яка завдяки єгиптології змогла інтегруватися у культурний простір Західної Європи (Owen, 2004, p. 3, 28).

Доречно зауважити, що це, не є якимось унікальним процесом. Наприклад, під час зростання популярності єгиптології у XVIII ст. масони Карл Коррен та Бернарда Гіммен створили альтернативну історію масонського ордену на ґрунті староегипетської міфології. У 1761 р. на основі масонської організації створено товариство, що використовувала ритуальну базу староегипетської релігійної традиції.

Трішки пізніше, видатний масон, граф Каліостро розробив «єгипетську» структуру та «єгипетську» ритуальну базу, яка лягла в основу нової підструктури масонського ордену, так званого «єгипетського масонства» (Tomsinov, 2004, p. 101).

Саме у XIX ст. масонський орден фактично став центром поширення єгипетської сакральної традиції. Важливу роль в цьому процесі відіграв французький масон Жак Маркон де Негре, який у 1838 р. створив структуру 97 градусів та систему ритуалів єгипетського характеру під назвою «мемфійський обряд». Ця ритуальна система отримала значну популярність серед прихильників езотеризму та поширилася на більшість країн Європи (Bogdan, 2007, p. 102).

Незважаючи на те, що становлення мемфійського обряду проходило на території Франції, англійська ложа не відставала, а у деяких випадках перевищувала вплив інших масонських лож мемфійського обряду. Наприклад, у середині XIX ст. на території Англії відкриваються та активно діють ложі «єгипетського характеру». Адепти яких приймали вагому участь в розвитку езотеричних ідей Англії, публікували статті у передових окултних журналах того часу (Кауе, 2011, p. 147). Крім того, впливовість «єгипетської» гілки масонського ордену у Англії демонструє той факт, що лідер цього езотеричного руху Джон Яркер 24 листопада 1877 р. особисто проводив ініціативний ритуал, голові однієї із наймогутніших езотеричних організацій XIX ст. – Олені Блаватській, що вказує на значний авторитет цього товариства, серед інших прихильників окултно-містичного руху Англії та світу (Кауе, 2011, p.146).

Необхідно зазначити, що єгипетська культура мала вплив не тільки в езотеричних товариствах, які демонстрували, це у назвах своїх організацій. Наприклад, «Товариство розенкрейцерів Англії» (далі – ТРА), створене у 1867 р. і вважається прародичом інших езотеричних таємних орденів. У ньому використовувалася проста ритуальна система, побудована на принципах герметизму та староегипетської сакральної моделі (Hanegraaff, 2006, p. 544, 552). Засновником ТРА був молодий масон Роберт Літл, який активно поширював ідеї езотеричної традиції на території Англії. Особливістю товариства була не тільки староегипетська основа, яка складала головний ідейний базис організації, але і наявність у лавах ТРА значної кількості спіритуалістів, що вказувало на значний запит «єгипетської» культурної та релігійної парадигми, серед містичних компонентів англійського суспільства (Owen, 2004, p. 54).

Вплив єгиптології на езотеричні таємні ордени був настільки масштабним, що торкнувся навіть такої окултної організації, як «Теософське товариство», яке фактично було одним із наймасовіших езотеричних рухів XIX ст. у світі. Незважаючи на те, що воно засноване у 1875 р. у США та мало там значну кількість прихильників, одним із головних центрів цієї організації був у Лондоні (1878 р.). Засновником цієї організації була О. Блаватська, яка народилася на території України. Містико-релігійні засади «Теософського товариства» майже повністю були сформовані зі «східних» доктрин (Butler, 2011, p. 116–117). Однією із головних ідейних конструкцій товариства була саме староегипетська парадигма. Це яскраво демонструє той факт, що один із езотеричних трудів лідерки теософів – О. Блаватської носить назву «Викрита Ізида», на честь однієї із головних єгипетських богинь, а значна частина теоретичної основи товариства сформована герметичною традицією, яка має безпосереднє відношення до староегипетської ритуальної системи (Butler, 2011, p. 117; Hanegraaff, 2006, p. 552).

З активізацією розвитку єгиптології у XIX ст., чітко прослідковується її вплив на езотеричні таємні товариства. Якщо у XVIII ст. складова єгипетської культури поширювалася на готову основу вже існуючого товариства, як у випадку з масонським орденом, то у XIX ст. езотеричні організації почали відкриватися на основі магії та окултної традиції староегипетської культури. Наприклад, такі

товариства, як «Герметичне Братство Луксору», «Герметичний Орден Єгипту» та герметичний орден «Золота Заря», створені у другій половині XIX ст. і мали навіть в назвах елементи староегипетської культури (Hanegraaff, 2006, p. 486–487, 552–554).

Одним із піонерів таких товариств можна вважати «Герметичне Братство Луксору» (далі – ГБЛ), першу публічну згадку про, яке можемо знайти у 1884 р. Хоча вважається, що представлена організація розпочала свою діяльність в таємному форматі набагато раніше. Крім Англії, ГБЛ активно діяло у Франції та США, водночас, значна кількість агентів цього товариства знаходилася у більш віддалених країнах. Лідерами цього товариства були М. Теон, П. Девідсон і Т. Бургон, які одночасно видавали журнал езотеричного змісту та активно розробляли магичні практики, для adeptів ордену (Hanegraaff, 2006, p. 486). Його лідери та послідовники надихались саме староегипетською сакральною системою, крім назви організації та містичних практик, створених на основі єгипетських джерел, можна виділити опубліковану для загалу збірку езотеричних практик за авторством лідера товариства під назвою «Світло Єгипту», що відкрито демонструвало вплив певної релігійно-культурної моделі (Hanegraaff, 2006, p. 487).

Водночас, для об'єктивного висвітлення історії становлення англійського езотеризму, доцільно зауважити, що «Теософське Товариство» хоча і мало значні елементи староегипетської культури, але в своїй більшості орієнтувалося на культурно-релігійні здобутки індійської культури. Через це, наближені до цієї організації adeptи Г. Кінгсфорд та Е. Метлейнд у 1884 р. заснували власну езотеричну організацію під назвою «Герметичне Товариство» (Hanegraaff, 2006, p. 552). Цей окультистичний орден формувалася на засадах «християнського містицизму», що в свою чергу сприяло певному антагонізму з іншими містичними доктринами. Це доволі яскраво демонструє жорстка критика Г. Кінгсфорд та Е. Метлейнда щодо активного залучення до західноєвропейської езотеричної традиції, представниками «Теософського Товариства» компонентів індуїзму та буддизму (Owen, 2004, p. 40). У свою чергу категоричність щодо християнського містицизму, як головної ідейної парадигми «Герметичного Товариства», доволі сумнівні. Як зазначають дослідники, езотерична доктрина цього товариства мала широкий спектр компонентів різних окультистичних систем, але найбільший вплив був саме пов'язаний із єгипетською культурою та міфологією. На, це вказувала низка фактів: по-перше, товариства, що безпосередньо пов'язана із єгипетською традицією; по-друге, як зазначала дослідниця А. Оуен, поряд із кабалою, неоплатонізмом та античними містеріями, adeptи «Герметичного Товариства» активно використовували єгипетську систему в своїх практиках (Owen, 2004, p. 41).

Одним із найвпливовіших езотеричних таємних товариств Англії та світу була «Золота Заря», заснована у 1888 р. Вважається, що саме ця організація залишила найбільше відображення в усій містико-езотеричній традиції «західного» характеру (Butler, 2011, p. 2). Його засновниками були видатні діячі окультистичного середовища Англії: В. Весткотт, В. Вудман та С. Макгрегор Мазерс. Це товариство мало розгалужену мережу храмів, на території Британії, більшість з яких були названі на честь богів єгипетського пантеону, таких, як Ізіда, Гор, Атум-Ра та ін. (Butler, 2011, p. 2–3). Масштаб та ефективність діяльності цих осередків доволі яскраво демонструють статистичні дані, станом на 1896 р. кількість ініційованих adeptів, які вважалися магами перевищувала 300 осіб, що в свою чергу було найвищим показником у Західній Європі (Butler, 2011, p. 3). Однак не тільки назви храмів мали єгипетську складову, зміст магичних практик, які викладалися у цих організаціях теж носив єгипетський характер (Butler, 2011, p. 60–61, 89–91). Окрім того, ритуальна система, як і назви товариств, не були фантазіями їх засновників, а формувалися на матеріалах, представлених тодішньою єгиптологією. Наприклад, один із засновників «Золотої Зарі» – Макгрегор Мазерс, витратив значну кількість часу на роботу у Британському

музеї для створення теоретичної бази «єгипетських ритуалів» (Goodrick-Clarke, 2008, p. 198).

Висновки. Староєгипетська сакральна парадигма та розвиток єгиптології, як науки фундаментально вплинули, на активізацію езотеричних організацій Англії XIX ст. Проаналізувавши історію англійської єгиптології XIX ст., вдалося встановити зв'язок між появою нових даних про стародавній Єгипет та становленням елементів єгипетської традиції в езотеричних товариствах. Доволі суттєвим вплив староєгипетської сакральної моделі був на активізацію езотеричного таємного руху в Англії, що демонструється низкою фактів. Зокрема, таких як суттєве збільшення езотеричних організацій, які вбудовували елементи староєгипетської міфології в назви товариств, використовували релігійну систему єгипетських містерій в ритуальній практиці товариств та активно залучали елементи староєгипетської культури у магичні практики. Водночас, залучення староєгипетських компонентів до езотеричних орденів було би неможливо без використання даних, які розробляла єгиптологія.

Бібліографія

- Кайе, С.** (2011). Египетское масонство Устава Мемфиса-Мицраима. Москва: Ганга, 464 с.
Томсинов, В. А. (2004). Краткая история египтологии. Москва: Вече, 320 с.
Bogdan, H. (2007). *Western Esotericism and Rituals of Initiation*. New York: SUNY, 236 p.
Butler, A. (2011). *Victorian Occultism and the Making of Modern Magic*. London: Palgrave Macmillan, 226 p.
Goodrick-Clarke, N. (2008). *The Western Esoteric Traditions*. London: Oxford University Press, 286 p.
Hanegraaff, W. (2006). *Dictionary of Gnosis Western Esotericism*. Leiden: Brill, 1231 p.
Owen, A. (2004). *The Place of Enchantment British Occultism and the Culture of the Modern*. Chicago: The University of Chicago Press, 356 p.
Walters, J. (2007). *Magical revival : occultism and the culture of regeneration in Britain c 1880–1929*. URL: <https://dspace.stir.ac.uk/bitstream/1893/3231/1/Thesis.pdf>.

References

- Bogdan, H.** (2007). *Western Esotericism and Rituals of Initiation*. New York: SUNY, 236 p. [In English].
Butler, A. (2011). *Victorian Occultism and the Making of Modern Magic*. London: Palgrave Macmillan, 226 p. [In English].
Goodrick-Clarke, N. (2008). *The Western Esoteric Traditions*. London: Oxford University Press, 286 p. [In English].
Hanegraaff, W. (2006). *Dictionary of Gnosis Western Esotericism*. Leiden: Brill, 1231 p. [In English].
Kaye, S. (2011). *Yegipetskoye masonstvo Ustava Memfisa-Mitsraima* [Egyptian Freemasonry Charter Memphis-Mitzraim]. Moskva: Ganga, 464 p. [In Russian].
Owen, A. (2004). *The Place of Enchantment British Occultism and the Culture of the Modern*. Chicago: The University of Chicago Press, 356 p. [In English].
Tomsinov, V. A. (2004). *Kratkaya istoriya yegiptologii*. [A Brief History of Egyptology]. Moskva: Veche, 320 p. [In Russian].
Walters, J. (2007). *Magical revival : occultism and the culture of regeneration in Britain c 1880–1929*. URL: <https://dspace.stir.ac.uk/bitstream/1893/3231/1/Thesis.pdf>. [In English].